

Jure Trutanić¹

Razgovor s dr. sc. Stjepanom Matkovićem

dr. sc. Stjepan Matković, znanstveni savjetnik u trajnom zvanju

e-pošta: matkovic@isp.hr

Dr. sc. Stjepan Matković rođen je 1966. u Zagrebu. Diplomirao je 1991. na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta. Na istom je fakultetu od 1992. polazio poslijediplomski studij te je 1996. magistrirao s temom „Organizacija Čiste stranke prava i njezino sudjelovanje na izborima (1895.–1908.)“, a 1999. doktorirao iz humanističkih znanosti, znanstveno polje povijest, obranivši tezu „Čista stranka prava 1895.–1903.“ pod mentorstvom akademika Nikše Stančića. Od 1992. zaposlen je u Institutu za suvremenu povijest u Zagrebu, današnji Hrvatski institut za povijest. U zvanje znanstvenoga savjetnika

1. jtrutanic@fhs.unizg.hr, Odsjek za povijest Fakulteta hrvatskih studija

u trajnom zvanju izabran u veljači 2016. Od 1. siječnja 2007. do 31. prosinca 2010. ravnatelj Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu. Od akademske godine 1999./2000. dr. sc. Stjepan Matković izvodio je/izvodi nastavu na sveučilištima u Zagrebu i Rijeci.

Radio je na trima znanstvenim projektima: „Povijest političke misli i političkih stranaka u Hrvata od 18. do 20. stoljeća“, direktor programa: dr. sc. Jure Krišto (šifra: 001903), „Politički život u hrvatskom društvu od druge polovine XIX. do početka XX. st.“, glavni istraživač: dr. sc. Zlatko Matijević (šifra: 0019031), te „Ivo Pilar, teoretičar hrvatske modernizacije“ (šifra: 194-0190613-0651), voditelji: dr. sc. Srećko Lipovčan (do 2009.) i dr. sc. Zlatko Matijević. Od 2007. vodio projekt „Politički život u hrvatskom društvu od 1840-ih do 1930-ih“ (šifra: 019-0190613-0602) i program „Politika i moderni identiteti u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću“, od 2009. do 2011. bilateralne projekte „Slovensko-hrvatska iskustva iz multinacionalnih zajednica“ koji su izvodili Znanstvenoraziskovalni center SAZU iz Ljubljane i Hrvatski institut za povijest, te „Iskustva parlamentarizma u hrvatskoj i srpskoj prošlosti u 20. stoljeću“, koji su izvodili Institut za savremenu istoriju iz Beograda i Hrvatski institut za povijest. Od 2015. sudjelovao je u izvođenju istraživačkog projekta „Vojnički život i slike ratnika u hrvatskom pograničju od 16. stoljeća do 1918.“ koji, uz potporu Hrvatske zaklade za znanost, vodi dr. sc. Alexander Buczynski, a od početka 2020. vodio je projekt Mapiranje parlamentarnih izbora u Hrvatskoj, 1848. – 1918. uz, isto tako, potporu Hrvatske zaklade za znanost. U znanstveno-istraživačkom radu bavi se nacionalnom poviješću u razdoblju od druge polovice 19. stoljeća do raspada Austro-Ugarske Monarhije te pojedinim problemima iz političko-stranačke povijesti prve polovice 20. stoljeća, koje istražuje i kroz prizmu različitih socijalnih i gospodarskih utjecaja.

Autor je triju (3) i suautor četiriju (4) znanstvenih knjiga (Čista stranka prava 1895.–1903.; *Izabrani portreti pravaša: prinosi hrvatskoj političkoj povijesti; Iz korespondencija dr. Mile Budaka: (1907.–1945.); Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907.–1910.; Premili Ivane: Korespondencija Ivana Hribara s hrvatskom elitom; Petoprosinačka pobuna u Zagrebu 1918. i Političke bilješke Ante Trumbića 1930.–1938.*). Suautor je sveučilišnoga priručnika (*Programatski dokumenti političkih stranaka i skupina 1842.–1914.*) i udžbenika povijesti za treći razred gimnazije. Autor je više od stotinu

izvornih znanstvenih radova u časopisima, zbornicima i višeautorskim knjigama te više od 100 preglednih, stručnih i enciklopedijskih članaka, kao i više od 100 recenzija i prikaza knjiga. Objavljivao je i u inozemnim edicijama (Austrija, Australija, Bugarska, Crna Gora, Njemačka, Engleska, Francuska, Mađarska, Slovenija, Srbija i Rusija). Uredio je pet (5) knjiga te priredio nekoliko tematskih blokova u znanstvenim časopisima. Obavlja i različite stručne aktivnosti na znanstvenom području: glavni urednik Časopisa za suvremenu povijest (2000.–2006.) te član uredništva časopisa *Review of Croatian History* (2006.–2010.) Hrvatskog instituta za povijest, *Društvena istraživanja* i *Pilar* (od 2002., odnosno 2006.) Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar, *Historijska misao* (od 2014.) Odsjeka za historiju Univerziteta u Tuzli, *Istorijski zapisi* (od 2010.) Istorijskog instituta Crne Gore i član uredništva *Hrvatskoga biografskog leksikona* (od 2005.) Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža. Kao član organizacijskog odbora sudjelovao je u pripremi triju kongresa hrvatskih povjesničara (1999., 2004. i 2008.). Obnašao je i dužnost tajnika Hrvatskoga nacionalnog odbora za povijesne znanosti (1999.–2004.) te bio član Povjerenstva za nacrt zakona u Ministarstvu znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske (2010.). Redoviti je suradnik (*contributing editor*) za hrvatsku historiografiju u *International Bibliography of Historical Sciences* (München). Bio je 2007. član državne Hrvatsko-slovenske povijesne komisije. Od 2016. do 2020. član Ravnateljstva Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža. Od 2021. član je Povjerenstva za znanstveno-izdavačku djelatnost Ministarstva znanosti i obrazovanja. Suautor je tekstualnih predložaka za dokumentarne filmove u produkciji HRT-a (Ivo Pilar, Frano Supilo, Iso Kršnjavi, Ante Trumbić). Dobitnik je godišnje nagrade Hrvatskoga sabora i Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa za znanost u području humanističkih znanosti za značajno znanstveno dostignuće (25. lipnja 2007.).

U hrvatskim je povjesničarskim krugovima 2021. obilježena 125. godišnjica smrti Ante Starčevića, a zatim 2023. godine i 200. godišnjica njegova rođenja. I prije znanstvenih rasprava i tekstova nastalih tim povodom, postupno se formirao korpus znanstvenih radova o životu i djelovanju Ante Starčevića, kao i o pravaštvu u cjelini. Kako biste, kao povjesničar koji je i sam svojim historiografskim radom znatno pridonio uspostavi i širenju korpusa znanja o pravaškim temama, ocijenili tretman Starčevića i starčevićanstva u suvremenoj hrvatskoj historiografiji?

Ako bismo usporedili zastupljenost obrade istaknutih povijesnih osoba u proteklom godinama, možemo zaključiti da je Starčević dobio relativno primjeren prostor u historiografiji, pa i izvan nje, na području šire kulture sjećanja. Dvodnevni skup na Filozofskom fakultetu i u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu imao je visoku razinu i okupio je solidan broj izlagača. Skup su organizacijski popratile i druge ugledne ustanove, među kojima začudo nije bilo i onih koje su se prije isticale po održavanju vrijednih konferencija o Starčeviću i(li) različitim oblicima pravaštva. Usporedo su održani skupovi i u drugim hrvatskim mjestima, što je dalo dodatnu vrijednost policentričnomu pristupu koji nam razotkriva načine geografskoga širenja Starčevićevih ideja. Zadnje i ne najmanje važno je objavljivanje novih naslova, poput instruktivne knjige Pave Barišića, koja se pojavila u prikladno vrijeme kako bi pokrila zanimanje čitateljstva s jasnim pregledom Starčevićeve političke i filozofske misli. Dakako, mišljenja sam da uvijek može biti bolje, jer je poželjno da se svaka tema istražuje na što sustavniji način. U tom se smislu još mnogo toga može napisati o Starčeviću, uostalom kao i o mnogim drugim njegovim suvremenicima. Stoga se nadam da će se zanimanje za Starčevića nastaviti i to ne samo kroz biografsku raščlambu, nego i njegovim promatranjem u kontekstu cjelovite nacionalne povijesti i njezina udjela u širem okruženju. Ne treba spominjati koliko je starčevićanska baština isprepletena i s povijesnim iskustvom Habsburške Monarhije i njezinih više od dvadeset naroda.

Na koji se način mijenjao pristup povjesničara pravaškim temama i njihov interes za istraživanje Ante Starčevića u različitim državno-političkim kontekstima (Austro-Ugarska, monarhistička Jugoslavija, NDH, komunistička Jugoslavija, Republika Hrvatska)?

Očit je utjecaj državnopravnih mijena na prosudbe povijesnih tema. Uzmemo li u obzir Starčevićovu ulogu u političkoj povijesti, za očekivati je da su ga suvremenici na svakojake načine shvaćali i vrjednovali, dapače prisvajali ili odbacivali. Još za Austro-Ugarske stekao je epitet „Oca Domovine“, koji je dugo vremena bio široko prihvaćen. S druge strane, tada su napisani i neki od pamfleta kojima ga se pokušalo diskreditirati u očima javnosti, no bez nekih većih posljedica. U vremenima između dvaju svjetskih ratova zanimljive su postale rasprave o njegovu značenju u duboko izmijenjenim okolnostima. Pritom su pristaše hrvatskoga nacionalizma prirodno isticale njegov prinos u razvitku hrvatske nacionalne ideje i težnji za obnovom vlastite države, prvaci Hrvatske seljačke stranke nastojali su ga svrsishodno uklopiti u svoje prosudbe povijesti, liberali poput Josipa Horvata su ga, unatoč unutarnjim prijeporima, pohvalno opisivali kao beskompromisnoga velikana, a o njemu su pozitivno promišljali u drugoj polovici 1930-ih i komunistički intelektualci (Krlježa, Cesarec, Bogdanov), upuštajući se u svoje prosudbe povijesti kako je ne bi prepustili protivničkim tumačenjima. Za kratkotrajne i ratom obilježene NDH vidno je istaknut u javnom sjećanju tadašnjih vlasti, a u historiografskom smislu je, uz niz promidžbenih pamfleta koji svjedoče o ozračju toga vremena, dobio i prvu, dosad i jednu od vrjednijih knjiga izabranih spisa uzorno sastavljenu po Blažu Jurišiću. Nakon Drugoga svjetskog rata nove ga vlasti nisu posve potisnule. Premda nije nimalo favoriziran u javnom razgovoru i k tomu je napadno sagledavan kroz optiku historijskoga materijalizma i klasne borbe, može se istaknuti da je tada nastao niz vrijednih djela na području historiografije. Tu ponajprije mislim na radove Mirjane Gross i Jaroslava Šidaka, koje ne bi nikako trebalo zanemariti zbog opsega i rezultata proučavanja. Ali ne treba smetnuti s uma i plodove niza drugih autora, poput Aleksandra Flakera, Julija Grabovca, Ive Perića i mnogih drugih, koji su u vremenu kad je svaki spomen na hrvatski nacionalizam mogao izazvati sablazan i sumnje ipak pripomogli da se starčevićanskom kompleksu objektivnije pristupi. U svakom su slučaju pridonijeli da se o Starčeviću nas-

tavilo pisati i raspravljati. Promjene iz 1990-ih konačno su srušile podsvjesna ograničenja i dopustila istraživački zamah. U skladu s pluralizacijom scene taj je vremenski okvir ponudio široki raspon od lauda do kritika. Ove posljednje bile su i još uvijek mogu biti dobar poticaj za još preciznija tumačenja spornih pitanja. Čini se da je ipak bitan rezultat vidljiv u pisanju nekoliko doktorskih teza koje su ponudile temeljitiji uvid u starčevićansku problematiku.

Zašto povjesničari često ističu Antu Starčevića kao ključnoga, ponekad i jedinoga, ideologa i pokretača Stranke prava, pri čemu se zapostavlja značajna uloga Eugena Kvaternika? Kako pritom objasniti da još uvijek nije napisana cjelovita znanstvena studija o Kvaterniku, čija je erudicija i uključenost u tijek europskih zbivanja zaista impozantna i vrijedna istraživačke pozornosti?

S gledišta vrjednovanja pravaških postignuća izvjesno je da je prednost išla u korist Starčevića zbog sveobuhvatnoga značaja, ali i zbog duljine njegova života i „jednostavnijega“ savladavanja njegova opusa. Tu ponajprije mislim na teškoću istraživanja međunarodnih Kvaternikovih putešestvija i njegovu nemirnu ćud, koja ga je na kraju odvela u ustanak. Njegova emigrantska epizoda vezana je uz međunarodne nacionalne revolucionare koje su po prirodi svoga djelovanja bile dobrim dijelom konspirativne. Da bi se na što pouzdaniji način sagledao njegov životopis i rekonstruirale podignute mreže suradnje, bilo bi potrebno obaviti dodatna istraživanja u Rusiji, Francuskoj, Italiji, Švicarskoj, Češkoj, Austriji i Mađarskoj. S obzirom na sudionike Rakovičkog ustanka i prirodno okruženje nužno bi bilo provjeriti i stanje s gradivom u Srbiji te Bosni i Hercegovini. Nadalje, teškoća rada na Kvaternikovu dnevniku uvjetovala je da su se istraživači radije okrenuli drugomu suosnivaču Stranke prava i posvećivali svoje vrijeme analizi već objavljenih Starčevićevih djela. Ili sasvim pojednostavljeno: puno posvećenje Kvaterniku traži puno više vremena i vještina, premda i sustavno istraživanje Starčevića koje bi polučilo izradbom cjelovite biografije ne bi bio ništa manje zahtjevan zadatak.

Jesu li ideje Jean-Jacquesa Rousseaua i Charlesa Montesquieua na kojima se Starčević napajao pri oblikovanju vlastitoga ideološkog sustava dovoljne da bismo ga označili liberalom druge polovice 19. stoljeća? Što je s konzervativnim sadržajem Starčevićeve doktrine? Kakvo je bilo njegovo stajalište prema ideji društvenoga prevrata?

Uza svu težinu problema odlučnoga svrstavanja u pojedine ideološke ladice, dosad je prevagnulo mišljenje da se Starčevića veže uz liberalizam njegova doba. Primjenom novije terminologije možda bismo ga mogli svrstati uz konzervativne liberale. Sve u svemu, suvremenici su ga pretežito doživljavali kao slobodoumnog intelektualca koji je išao protiv glavnih struja. Kod pitanja o društvenom prevratu, prvo pada na pamet Starčevićev odnos prema ustanku ili, kako je on to govorio, prema smutnji u Rakovici. Tom se prigodom posve ogradio od prakse prevrata, držeći da je u navedenom slučaju bila riječ o činu koji su vjerojatno potaknuli krugovi izvan pravaške stranke da bi ostvarili svoje ciljeve. S druge strane, poznata je Starčevićeva tvrdnja da se „kroz svoje ustanke, uz mnogo zla može što god i dobra načiniti“. Drugim riječima, Starčević je bio mišljenja da se u slučaju nepovoljnoga položaja narod/građane treba pripremati za izražavanje nezadovoljstva. Bez protesta nije se mogao očekivati izlazak iz nezavidne situacije. Stoga je bilo i razumljivo njegovo predviđanje događaja koji su mogli potaknuti korjenite promjene odnosa snaga u Europi i time pružiti mogućnost ispunjenja hrvatskih težnji. Obično se Starčeviću zamjera da se povukao u svoja četiri zida i da je samo besplodno teoretizirao. Međutim, njegov iznimno velik broj priloga pokazuje kako su sve njegove rasprave i govori stimulatивно djelovali na aktivizam pravaša.

Je li kršćanska misao utjecala na ideološki sustav Ante Starčevića? Može li ga se zbog nekih razmatranja o ustroju i ulozi Katoličke crkve u političkom i društvenom životu Hrvatske svrstati među antiklerikalce? Je li u privatnom životu ipak prakticirao katoličku vjeru?

O odnosu Starčevića prema vjeri dosad je već pisano. Za njegova su mu života pojedini protivnici predbacivali indiferentnost prema katoličkoj vjeri, neki su mu čak pripisivali nijekanje Boga i netrpeljivost prema kleru. Činjenice govore da je u svijet studiranja

krenuo kao gojenac senjskoga biskupa i da je odustao od svećeničkoga poziva u vremenima revolucionarne 1848., kad je napustio peštanski seminar. Upada u oči da je slično bilo i s njegovim nećakom Milom Starčevićem, koji je napustio bogosloviju, prešao u odvjetničke vode i započeo političku karijeru. Sukobi s narodnjacima koje su predvodili biskup Strossmayer i kanonik Rački vodili su prema propitivanju visokoga klera u javnom životu. U nedostatku dorasloga građanstva, katolički prelati imali su bitnu ulogu u političkim kretanjima, o čemu vjerno govori primjer spomenutoga dvojca koji je na velika vrata uveo politiku jugoslavenstva. Katoličkomu vrhu, uza svu kritiku koja im je bila upućivana u političkoj borbi, nije bilo milo što su sve brojniji sljedbenici kanonizirali Starčevića i proglašavali ga prorokom i kumirom. Ne treba smetnuti s uma i jedinstven odnos Starčevića prema muslimanima i islamu, koji mnogima nije bio po volji. Ipak, pravaštvo se za njegova života širilo i zaslugom potpore nižega, napose „ladanjskoga“ klera i sjemeništara. Starčević je i pisac nedatiranoga spisa „Deržava i cerkva“, koji je otkrio Stjepan Laljak u fondu Braće hrvatskoga zmaja u Hrvatskom državnom arhivu. U tom fragmentarno sačuvanom tekstu, pisanu pod utjecajem francuskoga monarhista Charlesa Benoista, vidi se zanimanje prema aktualnom odnosu između Katoličke crkve i država, pri čemu se Starčević zalagao za konkordatsku politiku. S aspekta promatranja utjecaja znanosti podržavao je njezino usklađivanje s vjerom. Sve u svemu, on je neprestano tumačio što bi bili interesi naroda i ako se pritom neki visoki svećenici nisu uklapali u sustav provedbe promjena, onda su se nalazili na ciljniku kritike. Takvo stajalište nije dovodilo u sumnju njegovo katoličko osvjedočenje. Ipak su njegovi pravaši nastupali pod geslom Bog i Hrvati, koje je Starčević upotrijebio u lipnju 1861. u svom poznatom saborskom govoru. U nama dostupnim dokumentima redovito se navodio kao neženja i katolik. U svojoj je oporuci zatražio da mu sprovod vodi „jedan vredni duhovnik rimske cerkve“ i da se shodno tomu pokopa po katoličkom obredu. Posljednje trenutke proveo je u krugu najbližih rođaka i prijatelja, liječnika i šestinskoga župnika. Na kraju bi se moglo reći da bi se formula pomirbe našla u Krležinoj tvrdnji da je svaki Hrvat poslije pedesete zreo da bude katolik i Starčevićanac!

Zbog čega je Ante Starčević dosljedno koristio ekavski refleks jata, iako njegova jezična praksa nije naišla na širu uporabu, čak ni u krugu pristaša? Može li se motivacija njegova jezičnog izričaja protumačiti kao svjesno distanciranje od prakse Vuka Stefanovića Karadžića, iako je Karadžićeva književnojezična reforma srpskoga jezika zapravo bila usidrena u hrvatskoj jezičnoj tradiciji i leksiku?

Starčevića je nemoguće izdvojiti iz teme o hrvatskom jezičnom pitanju. Prepoznatljiv je prije svega kao prvi hrvatski javni radnik koji je otvoreno napao Karadžića i njegovu srpsku isključivost na području određivanja opsega, sadržaja i imena jezika. Ispravno je shvatio da bi vukovski model doveo u pitanje cjelokupno povijesno kretanje hrvatskoga jezika i time posredno utjecao na otvorene političke procese. Taj je napad morao imati duboke posljedice i zbog povezanosti dijela hrvatske intelektualne elite koja je u ime fiktivnoga narodnoga jedinstva Srba i Hrvata pristala biti suradnicom Vukove ideje. Treba pritom imati na umu i da se Starčević školovao na kajkavskoj ekavštini, pa mu je taj izgovor bio blizak i kad se odlučio samo za ekavski izgovor „rogatoga e“ (ě). Starčević ga je u svojoj nepopustljivosti u tekstovima primjenjivao do kraja, no njegov izbor nije doživio uspjeh iako znamo da ničim, pa ni time, nije umanjio svoju čitanost na javnoj sceni.

S obzirom na upućenost Ante Starčevića u europska zbivanja, kakvo je bilo njegovo stajalište o radništvu koje je za njegova života sve više postajalo relevantan društveni čimbenik, osobito u Zapadnoj Europi? Je li se u javnom i političkom djelovanju Starčević odredio prema idejama Karla Marxa i Friedricha Engelsa?

Starčevićevim pogledima nije izmaknuo sve veći utjecaj radništva u društvu i posljedice refleksije u političkim kretanjima. Zajedno s Kvaternikom pokazao je osjećaj prema društvenim pitanjima i time pokazao da se nije bavio isključivo državnopravnim temama. Uočio je pojavu radničkoga proletarijata i njegovo značenje za politička kretanja. Shvatio je da u bliskoj budućnosti dolazi vrijeme kad će se izmijeniti društveni sastav. Pritom je dijelio mišljenje većine tadašnje inteligencije da najamni radnici mogu izazvati probleme zbog podređenoga položaja koji ih vuče prema ekstremnim akcijama. S gledišta održivosti socijalnoga poretka držao je da proleterci ne trebaju postati izvor pobune,

ako im se pravovremeno odredi njihovo mjesto u društvu i plati pravedna naknada za rad. Starčević je radništvu odredio mjesto u svojoj stranci. U Napatku za pristaše Stranke prava napisao je: „Seljačtvo i najniže građanstvo na jednoj, a ostali staleži na drugoj strani u Hrvatskoj su dva neprijateljna življa. Nijedan taj življ o sebi ne može ništa, oba složna svemoguća su. Stranka će prava sljubit i ta dva velika življa, i njihove sve dele, ako se svojski zauzme, da odbaciv iz svih staležah nečiste ljude, iz pravih muževah svih staležah splete jedan venac na slavu, složi jednu vojsku prosvetljenja i napredka za obranu domovine.“ Dobro je za podsjetiti kako se i u Saboru odlučio intervenirati u korist radnika, tražeći od vlade da pojasni zašto je dolazilo do teških incidenata u tvornicama, kao što je to bilo slučaj s radnicama u tvornici papira na Sušaku. Iz svega toga nije neobično da se dio radništva približio Stranci prava. Starčevićevi sljedbenici svoje su zanimanje za socijalna pitanja naročito počeli zastupati u književnosti. U svojim djelima, prateći društvene promjene, bavili su se socijalnim slojevima i uočavali probleme koji su dovodili do osiromašenja i bijede brojnih pojedinaca.

Starčević je u razdoblju nakon pada Bachova apsolutizma i obnove ustavnosti dosljedno zagovarao hrvatski nacionalizam, koji je u svojoj suštini negacija jugoslavenske državne tvorbe i jugoslavenske nacionalne integracije. Unatoč tomu, brojni su pravaši nakon njegove smrti, do 1918., u promijenjenim političkim okolnostima prešli na jugoslavenske, pa i radikalno jugoslavenske pozicije. Kako objasniti taj fenomen koji je zbog brojnosti takvih konvertita barem dijelom i strukturno uvjetovan? Koji je supstrat zajednički Starčeviću i ideolozima jugoslovenstva (primjerice Jovanu Skerliću)? Mogu li se kao dodirna mjesta prepoznati približno isti južnoslavenski teritorijalni opseg na koji pretendiraju obje ideologije, antigermanški sentiment, pa možda čak i stanovit radikalizam u političkom nastupu?

U hrvatskoj je povijesti druge polovice 19. stoljeća vladala nedovoljna jasnost u određivanju nacionalnog identiteta. Nedostatak prijašnjega konstituiranja moderne nacije, podređenost u raspravama oko državnopravnoga statusa nasuprot vladajuće dinastije i mađarskoga partnera te podjela hrvatskih zemalja uvjetovali su brojne prepreke u punijoj i bržoj afirmaciji hrvatske nacije. Neostvarivanje pravaških ciljeva uvjetovalo je politička kolebanja. K tomu su i sve učestalija razmimoilaženja među pravašima od kraja

19. stoljeća nadalje isto tako djelovala na prihvaćanje drugih tendencija u nacionalnoj politici. Na tom se tragu dio pravaša prebacivao u redove onih formacija koje su bile na vlasti ili pri njoj. Tako je bilo i prije promjena iz 1918., kad su neki mladi pravaši u korist svojih karijera pristupili unionistima i dosljedno započeli zagovarati Nagodbu kao povoljan model za ispunjenje hrvatske autonomije. Prelazak među pristaše „narodnoga jedinstva“ i jugoslavenstva isto je tako kod dijela pravaša slijedio znatno prije sloma Dvojne Monarhije. Oni su svoj novi ideološki položaj mogli pravdati dosljednim zagovaranjem antidinastičke politike i traženja saveznika, premda su u stvarnosti surađivali s dualističkim vlastima. S druge strane, preuzeli su na sebe s krajem Prvoga svjetskog rata teret suodlučivanja. Bilo je to preveliko iskušenje. Ne mogu se previše kriviti za povijesni poraz jer je ustrajno odbijanje vrha Austro-Ugarske da pravovremeno provede unutarnje promjene poticalo raspoloženje prema nekom obliku južnoslavenske tvorbe, i to uz zagovor ratnih pobjednika. Ipak se ne može zaobići suodgovornost zbog načina stvaranja prve jugoslavenske države i izigravanja Hrvata. U svakom slučaju taj dio pravaša nije pridonio afirmaciji ključnih postavki starčevićanstva, bili su spremni na raznorazne ustupke i posve je prirodno da su se u svojoj suštini odrekli svojih ideoloških početaka. Skerlićev unitaristički model koji bi priljubio Starčevića uz jugoslavenstvo mogao je biti zgodan mamac za rezignirane pravaše. U stvarnosti je takav model bio pristajanje uza srpsko vodstvo kod rješavanja južnoslavenskoga pitanja, što je još više posijalo sjeme novih sukoba. Stoga i ne čudi da se dio političara jugoslavenske orijentacije, koji su od malih nogu bili zadahnuti starčevićanskim pokretom, s većim krizama tijekom međuraća nastojao vratiti idealima iz mladosti.

Poznato je da se velik broj istaknutih hrvatskih književnika ubrajao među Starčevićeve pristaše ili simpatizere. Možemo navesti nekoliko primjera: Eugen Kumičić, Ante Kovačić, Silvije Strahimir Kranjčević, August Harambašić, Antun Gustav Matoš, mladi Tin Ujević... Zbog čega je toliko književnika podržavalo Antu Starčevića? Što ih je privuklo starčevićanstvu koje je izazivalo zazor nositelja političke moći, i time njegove pristaše udaljavalo od društvenih sinekura?

Mišljenja sam da je u pozadini bila potreba za kritičkim izražavanjem prema različitim pitanjima modernoga života. Pravaštvo se pokazalo idealnim okriljem za pokazivanje bunta protiv nagodbenjaštva, podobne elite koja služi tuđim dividendama, štreberstva, društvene nepravde, zadržega tradicionalizma i nepovoljnih posljedica industrijalizacije koje se očitovalo u raslojavanjima i osiromašivanju znatnoga dijela stanovništva. Izdvojio bih snažan utjecaj Starčevića na srednjoškolsku i sveučilišnu omladinu. Iz današnjega kuta gledanja nevjerojatno je koliko je mladež bila angažirana u javnim pitanjima. Neki od spomenutih književnika upravo su se sljubili s pravaštvom kroz intelektualno formiranje i potragu za boljim svijetom. A neki od najboljih među njima platili su visoku cijenu zbog pravaške pripadnosti. Za razliku od osrednjih pisaca koji su znali pronaći puteve do sinekura, oni su zbog svoje kritičke ćudi bili neprestano suočeni s egzistencijalnim pitanjima.

Starčevićovo djelovanje bilo je obilježeno snažnom vezom između etike i politike, a njegov život asketskim navikama i nenaklonošću stjecanju materijalnih dobara. Kako u tom kontekstu objasniti da je iz svoje sobice u Kukovićevoj kući, nekoliko mjeseci prije smrti, pristao 1895. useliti u velebni Starčevićev dom, koji su za njega i Stranku prava dali izgraditi njegovi poklonici?

Starčevićev životni kraj obilježen je pravaškim trzavicama koje su bacile sjenu na čitavu stranku i dugoročno su štetile njezinu ugledu jer su raskoli u nedogled poticali preispitivanje vlastite prošlosti, a da se do pravih odgovora nije nikad stiglo. Prelazak u Starčevićev dom nije trebao biti predmetom spora. Još u travnju 1892. bilo je na inicijativu Josipa Franka i Eugena Kumičića odlučeno na skupštini Stranke prava, održanoj u Rijeci, da se Starčevića preseli iz neuglednoga, maloga i dvorišnoga stana u odgovarajući prostor, gdje su ga mogli posjećivati mnogi članovi stranke i simpatizeri. Osim toga, Starčević je već bio u visokim godinama i bila mu je potrebna njega. Dogovoreno je da se ide na izgradnju palače koja bi bila posljednje mjesto Starčevićeva stanovanja, ali i stranački dom. Starčević nije dao suglasnost za izgradnju Doma, ali je u jednom pismu u srpnju 1895. nećaku Mili napisao da je bez doma bio „rođen, odrastao, ostario“, ali da bi protivljenje dovršetku izgradnje značila sablazan. Starčević se u Dom uselio u ljeto 1895. Cijeli je poduhvat bio financiran dragovoljnim prilozima i podizanjem zajma.

Ideja prelaska u novi dom trebala je biti prikazana kao narodni dar kojim se izražava zahvalnost zaslugama i požrtvovnosti Ocu Domovine. Kasniji financijski tereti koji su bili vezani uz izgradnju i održavanje Doma doveli su u pitanje poslovnu stranu poduhvata. Međutim, glavni prijevori bili su ideološke prirode i posljedica dvaju pravaških raskola. Na kraju, Starčević je umro u prikladnijem okruženju, a Dom je uza sve kasnije peripetije oko njegova statusa nastavio nositi njegovo ime i time poslužio njegovanju kulture sjećanja na nj.

Pred kraj Starčevićeva života došlo je do velikoga raskola u banovinskoj Stranci prava, koja se prvotno podijelila na dvije odvojene političke grupe. One su se u daljnjemu razvitku kretale divergentnim pravcima i u prvim godinama nakon raskola bile poznate pod kolokvijalnim nazivima „domovinaši“ i „frankovci“. I jedna i druga grupa ostale su vjerne Starčeviću nauku samo u pojedinim programsko-ideološkim segmentima, dok su ga u drugima napustile. Primjerice, „domovinaši“ su zadržali protuaustrijsko stajalište i nesklonost rješavanju hrvatskog pitanja unutar okvira Monarhije, dok su se „frankovci“ dosljedno protivili jugoslavenskim integracijama. Može li se uopće ustvrditi da je neka od tih političkih grupa ostala u bitnome vjerna izvornome pravaštvu?

Teorija o izvornom pravaštvu nosi sa sobom određene zamke. Ona može biti zgodno pomagalo za tumačenje prijepora u koje je upadalo „zrelo“ ili „poznano“ pravaštvo. Ako bismo ustrajali na „izvornosti“, onda bismo po mom sudu mogli kazati da ni Starčević nije ostao posve dosljedan svojim početnim idejama i da je tako odstupio od svojih „izvorišnih“ načela. Nije li bilo razlikovanja u zastupanju pojedinih misli između Starčevića i Kvaternika? Koji bi od njih dvojice bio „izvoran“ pravaš? Zato mi se čini da bi bilo primjerenije pisati o „starom“ pravaštvu koje se odvijalo do početka 1870-ih. Riječ je o tome da nije bilo niti jedne ideologije koja nije u nečem evoluirala ili, još je to primjerenije naglasiti, koja se nije htjela prilagođavati zadanim okolnostima. Povijest narodnjaštva i unionizma to potvrđuje. Hrvatska, tu mislim na tadašnje područje Kraljevine Hrvatske i Slavonije, nije imala iste izazove prije uvođenja dualizma i proglašenja Hrvatsko-ugarske nagodbe ili u kasnijem razdoblju. U razdoblju nakon Starčevićeve smrti vidljive se razlike između raskoljenih pravaša. Dio pravaša pod vodstvom Franka, koji je svojim potpisom i pismom podupro Starčević, ostao je dosljedan pravaškomu programu iz 1894. godine. Ključ kasnijega sloma Frankova pravca ležao je u izražavanju lojalnosti prema bečkom čimbeniku moći (dio vojnoga vrha, krug oko prijestolonasljednika, veze s ministarstvom vanjskih poslova) i očekivanju da će se zauzvrat steći neke koristi za Hrvate kroz reviziju dualizma i potvrdu državnopravnoga statusa. Iz redova toga pravca izdvojili su se pravaši pod formalnim vodstvom Mile Starčevića, koji je trebao označiti povratak zasadima Oca Domovine i korigirati Frankovu politiku. Premda

su se te pristaše starčevićanstva nastojale nametnuti kroz Prvi svjetski rat kao protuteža Hrvatsko-srpskoj koaliciji i frankovačkim pravašima, njihova je sudbina, zahvaljujući ponašanju većega dijela njihova vodstva, u prvoj Jugoslaviji pokazala da im nije trebalo puno da se odreknu Starčevića. Dio pravaša koji se još 1895. odijelio od Ante Starčevića prvo je postupno napustio starčevićanstvo, a onda je prije Prvoga svjetskog rata odstupio i od pravaškog imena. Iz svega toga može se pouzdano vidjeti tko je držao do pravaške i starčevićanske titule. Analiza pojedinih programa i držanja na političkoj sceni empirički utvrđuje kako su se sagledavale ključne sastavnice Starčevićeve politike: ideja samostalne hrvatske države, nacionalno ujedinjenje te politička i moralna obnova.

Postoje li još neki segmenti života i djelovanja Ante Starčevića koje smatrate osobito važnima, a još uvijek nisu dostatno historiografski istraženi?

Starčević je ostavio predubok trag u hrvatskoj povijesti i zbog toga zaslužuje sustavno istraživanje. Na dosadašnjim smo skupovima ustanovili da bi bilo poželjno pokrenuti stabilan projekt kojemu bi bio cilj sabiranje i kritičko izdavanje Starčevićevih sabranih djela. Iz nama pristupačnih izvora i literature još uvijek se može izvući dosta materijala koji nudi preispitivanja i preciznija sagledavanja niza dosad nedovoljno odgovorenih pitanja. U pogledu mogućnosti otkrivanja novih dokumenata nisam skeptičan. Istražujući temu saborskih izbora došao sam do podataka koji bacaju više svjetla na njegove uspjehe i neuspjehe u različitim izbornim jedinicama i na dosad nezabilježene kontakte s drugim sudionicima javnoga života. Raspršenoga je gradiva mnogo. Treba ga istraživati. A nova pokoljenja, koja zanima povijest, zaslužuju da se meritorno upoznaju s naporima koji su ulagani u zagovaranje ustavnih sloboda, načela ravnopravnosti i samostalne uprave. U tom je poglavlju Starčević neizostavan simbol borbe sa svim svojim prednostima i manama.